

NŐK A BŰN HÁLÓJÁBAN
BECSÜLET, SZEXUALITÁS ÉS A TÁRSADALMI NEMEK KÖZÖTTI
VISZONYOK A KÉSŐ KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

ERDÉLYI GABRIELLA

Az olvasónak első látásra úgy tűnhet, hogy ez az írás nem illik a Péter Katalint köszöntő kötetbe. Az ünnepektől kíváncsiságának a középpontjában mindig is hangsúlyosan a jellegzetes állt: ezért írt például a maguk lábán megálló női háztartásfőkről a kora újkori Magyarországon, a többszöri újraházasodás szokásáról, vagy a hangosan viszálykodó házaspárok helyett felhívta a figyelmet a boldogan és csendesen élő férfiak és feleségek sokaságára.¹ Tanulmányom középpontjában ezzel szemben olyan kivételesnek tűnő társadalmi gyakorlatok állnak, mint a házasságtörés, házastársgyilkosság, vagy éppen a magzatelhajtás. Kutatásaim ennek ellenére a mindennaposra, semmint a kivételesre irányulnak: a normaszegési és fegyelmezési eljárások során keletkezett szövegeket olvasva, vagyis a kriminalizált magatartásformák vizsgálata során a késő középkori emberek szexualitáshoz, házassághoz és a társadalmi nemek közötti kapcsolatokhoz fűződő elképzelései és mindennapi gyakorlatai érdekelnek.²

Az elemzés alapjául a pápának címzett bűnbocsánati kérelmek szolgálnak. A válaszul kibocsátott pápai levelek a helyi bíróságok előtt zajló perbeli egyezkedések során kerültek bemutatásra. Az egyszerű emberek történeteit kánonjogban jártas kúriai ügyvédek öntötték hivatalos formába, így nem meglepő a házassággal kapcsolatos egyházi jogi kategóriák és szabályok rutinszerű, a kérelmező egyéni érdekét szolgáló alkalmazása. A magyarországi bírósági gyakorlatban a házassági ügyeket és a házasságon kívüli szexualitással kapcsolatos eseteket, elsősorban a házasságtörést és a paráználkodást, az úriszékek és a városi törvényszékek, valamint a püspöki vikáriusok tárgyalták.³ Erről elsősorban néhány városi bírósági jegyzőkönyv bejegyzései tanúskodnak, a szentszéki pereskedések anyaga azonban gya-

---

¹ PÉTER Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. *Századok*, 123. 1989. 563–605; PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon*. Budapest, 2008, L'Harmattan, 117–140.

² A tanulmány az MTA BTK *Lendület Családtörténeti Kutatócsoport* című kutatási projekt keretében készült.

³ BÓNIS György: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Kiad. Uő. Budapest, 1997, Püski, 621–658.; VARGA Endre (szerk.): *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest, 1958, Akadémiai.

korlatilag elpusztult, ami kevés megmaradt, az pedig nem kutatható.⁴ A helyi szentszékek elé vitt házassági ügyek fellebbezési fóruma a római Kúrián az Apostoli Penitenciária volt.⁵ Az ide benyújtott – regiszter kötetekben fennmaradt – kérelmek a házasság és a társadalmi nemek közötti kapcsolatoknak talán a leggazdagabb forrásai a késő középkori Magyarországra vonatkozóan.⁶ Az elemzett történetek persze hiányosak, de céloom itt elsősorban nem a konfliktusmegoldási folyamat rekonstruálása, hanem annak közelebbi megfigyelése, hogy a múlt szereplői milyen jelentéssel és erkölcsi tartalommal ruházták fel az eseményeket.

Csatlakozva az ünnepelt egyik kedvenc témájához, az alábbiakban olyan asszonyokkal találkozhatunk, akik képesek voltak az önálló cselekvésre és aktívan alakították sorsukat a szokás és a hatalom ellenére is.⁷ Itt van mindjárt Orsolya, pécsi polgárasszony, Deák Balázs feleségének az esete, aki jó hírneve mentése érdekében még arra is képes volt, hogy egyenesen a pápától kérje gyóntatója döntésének felülbírálását. „Miután igaz keresztényként meggyóna, hogy törvényes férjétől teherben maradt, majd akarata ellenére és önhibáján kívül elvetélt, gyóntatója talán a jogot nem ismerve azt az elégtételt írta neki elő, hogy a vidék szokása szerint nagypénteken csatlakozzon a nyilvános bűnbánatot bemutatókhoz. Ő ezt vétkei miatt és lelki üdvössége érdekében teljes alázattal kész volt teljesíteni, mivel azonban – folytatódik érvelése – nagyon fiatal, és rokonok, sógorok és barátok között él, ezért attól fél, hogy ebből rá és családjára nézve közbotrány keletkezne.” Ezért azt kérte, hogy szabjanak rá másféle elégtételt.⁸ A pécsi asszony történetét a jó keresztény és a jó polgár, azaz esetében az erényes feleség iránti elvárások konfliktusa köré építette. Úgy döntött, hogy megpróbálja menteni maga és családja jó hírét, amit gyóntatója szerinte téves döntése veszélybe sodort. Érvelését a kánonjogra alapozta: a rejtett vétkek csupán a lelkiismeretre tartoztak, és a gyóntatónak kötelessége volt a titoktartás. Mert „ha a súlyos bűn mások tudomására jut”, büntett lesz belőle, ami megbotrányozást kelt. A „mások tudomása” volt az a külső ténye-

⁴ Ami megmaradt: Prímási Levéltár, *Acta consistorialia* kategóriában található regiszter-részlet 1525-re, 1532-re és 1564-re vonatkozóan. Ismerteti ERDŐ Péter: Az esztergomi vikáriusi bíróság könyvkultúrája legrégebbi *protocolluma* tükrében. In: Uő: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris, 100–108.

⁵ Az Apostoli Penitenciária működésére és az ide befutó összes magyarországi kérelem áttekintésére lásd ERDÉLYI Gabriella: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században (1–2. közlemény) *Levéltári Közlemények*, 74. 2003. 33–57, 76. 2005. 63–103.

⁶ Mintegy 200 kérelmet adtak be Magyarországról 1439 és 1550 között a házassági köteleket veszélyeztető vétkek miatt.

⁷ Az itt elemzett beadványok szerzői között 87 nőt találunk, szemben az 548 laikus férfival. A női kérelmezők nagyobb része gyóntatással kapcsolatos kiváltságot kért, és mintegy harmincan voltak azok, akik házassággal, szexualitással, vallásgyakorlattal vagy erőszakos vétséggel (férj-, pap-, és gyermekgyilkosság) kapcsolatos ügyben kért pápai kegyelmet.

⁸ Archivio Poenitentiaria Apostolica (Vatikán Állam), Registra Matrimonialium et Diversorum [=APA], vol. 5. fol. 187r (1456).

zó, ami lehetővé tette a büntetőeljáráshoz szükséges bizonyítást.⁹ Orsolya azért aggódott, mert a közösség tudomása a titkos, ezért lelkiismereti ügyben becsületét veszélyeztette. De vajon miért befolyásolta egy feleség jó hírnevét vetélése?

A többnyire férfiak által előadott történetek arra utalnak, hogy a vetélés a nőktől elvárt helyes szexuális viselkedést illetően kelthetett gyanút. János Lőrinc szavai jól mutatják azt a korabeli felfogást, amely szerint a női becsület a szexuális magatartás függvénye volt. „Miután kényszer hatására házasságot kötött Katalinnal, és házasságukat elhálták, feleségének becsületos emberek előtt meg kellett ígérnie, hogy becsületos és erényes asszonyként fog vele élni, és felhatalmazta férjét, hogy ha házasságtörésen éri, szabadon megölheti.”¹⁰ A bemutatásra kerülő történetek bepillantást engednek abba a közismert folyamatba, ahogy a női becsület és erény kizárólag a szexualitás köré szerveződött, szemben a férfiak hírnevével, amelyet az értékek és elvárások szélesebb skálája határozott meg.¹¹ A problematika a női erények és bűnök dichotóm korabeli diskurzusában is jól megragadható. A női erények között a normatív szövegek (például prédikációk vagy az alkalmi versek) az engedelmességet, mértékletességet, alárendeltséget és szüzességet hangsúlyozták. A bibliai bűnbeesés története, a nők Évától származása szolgált alapul ugyanakkor annak a másik alapvető elképzelésnek, miszerint a nők természetüknél fogva gyengébbek a férfiaknál, ezért esendőbbek és könnyebben befolyásolhatók.¹²

Jelen tanulmányban a szexuális erkölcs, kiemelten pedig a nők szexuális bűneihez és bűnösségének a megkonstruálását az egyszerű emberek szavait és mindennapi magatartását közvetítő bírósági beadványok szoros olvasásával figyeljük meg. Mielőtt azonban ebbe belefognék, röviden felvázolom a mindennapi gyakorlatokkal kölcsönhatásban lévő jogi stuktúrákat.

Struktúrák

Az országos törvények – Szent Istvántól I. Ferdinánd idejéig – kizárólag házasságtörő asszonyokról beszélnek, akiket a gonosztevők közé sorolnak. Werbőczy *Hár-*

⁹ A *peccata* és *crimen* megkülönböztetésének elvi alapjaira lásd Virpi MÄKINEN–Heikki PIHLAJAMÄKI: Peter Abelard's Ethics. The individualization of crime in medieval canon law. *Journal of the History of Ideas*, 65. 2005. 525–542.

¹⁰ APA vol. 45. fol. 276rv (1496, Erdélyi Egyházmegye).

¹¹ A becsület fogalmának itt alkalmazott megközelítésére lásd: Martin DINGES: Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik am Übergang vom Ancien Regime zur Moderne, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16. 1989. 419–440; Susanna BURG-HARTZ: Disziplinierung oder Konfliktregelung? Zur Funktion städtischer Gerichte im Spätmittelalter: Das Züricher Ratsgericht, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16. 1989. 385–408.

¹² Lásd például Mislolci Csulyak István eljegyzésre, esküvőre írt verseiben az ideális feleség leírását: JENEI Ferenc–KLANICZAY Tibor–KOVÁCS János–STOLL Béla (szerk.): *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*. 2. kötet. Budapest, 1962, Akadémiai, 39. és 43. vers.

maskönyve a római jogra visszemenő régi jogszokást rögzíti: a házasságtörésen rajtakapott asszonyt a férje szabadon megölheti.¹³

A nemesi szokásjogtól gyökeresen eltért a szentszéki bíraskodás alapjául szolgáló kánonjog és városok jogkönyvekben rögzített szokásjoga. Mivel az egyház felfogása szerint a házasságot férfi és nő kölcsönös, önkéntes és egyéni beleegyezése hozta létre, és két egyenlő fél felbonthatatlan szövetsége volt, a házasságtörés ennek státuszán elvileg semmit nem változtatott. A kánonjog így egyforma büntetést írt elő házasságtörő férfi és nő számára.¹⁴

Eltérő megfontolások hatására, de szintén a nemek közötti egyenlőség elvét rögzítették a 15. századi városi jogalkotók.¹⁵ Szigorú rendelkezéseik a házasságtörésen ért nős férfiakat és férjzett asszonyokat egyformán halálos ítélettel sújtották. Szerémújlak 1525-ben megerősített jogkönyvének cikkelye szerint „ha egy törvényes házasságban élő férfi vagy nő házasságtörést követ el”, a vétkeseket a másik fél, ha rajtakapja őket, megölheti, ha ehhez nincs ereje, bírósági eljárással bizonyítva tettüket halálra kell ítélni őket: „élve kell őket a sírban egymás fölé temetni, derekukat karóval átütni, és így élve kell őket eltemetni.”¹⁶ A 15. század első felében összeállított budai jogkönyv szintén az akasztófa alatt, élve eltemetéssel sújt házasságtörő férfit és nőt egyaránt, miután, ha maguktól be nem vallották vétküket, kínvallatás révén a bírák megbizonyosodtak.¹⁷ A 15. század második felében összeállított tárnoki jog – a hét szabad királyi városra vonatkozó érvénnyel – hasonlóan rendelkezett.¹⁸

Európai összehasonlításban a magyarországi világi szabályozás feletébb különös. Egyfelől régimódi a szigora, másfelől ugyanakkor újszerű annak az elvnek a kimondása, hogy férfiakat és nőket egyformán büntetnek a városokban. A halál-

¹³ KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen–MÁRKUS Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*. I. rész. Budapest, 1897, Franklin Társulat, 105 cím.

¹⁴ James A. BRUNDAGE: *Sex, Law and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago and London, 1987, The University of Chicago Press, 494–516.

¹⁵ A magyarországi jogkönyveket áttekinti Blazovich László: *Városkönyvek és soproni Gerichtsbuch*. In: HÁZI Jenő–NÉMETH János (szerk.): *Gerichtsbuch. Bírósági könyv 1423–1531*. Sopron, 2005, Sopron Vármegye Levéltára, 47–67.

¹⁶ HEGEDŰS Antal (szerk.): *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*. Újvidék, 1983, Forum, 131–132. Az élve eltemetés és karóval átdöfés – Tóth G. Péter kutatásai szerint – az ország másik végében, a felvidéki szász városokban a magzat- és gyermekgyilkosság jellegzetesen „női bűnének” „női büntetése” volt. Először Lőcsén említik 1516-ban. TÓTH G. Péter: *A fájdalom metaforái. A testi fájdalom, a kegyetlenség és a vértanúság látványa a kora újkori Magyarországon*. In: *Mikrokozmosz–Makrokozmosz. Vallás- és jogtudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest, 2002, Balassi, 346–347.

¹⁷ BLAZOVICH László–SCHMIDT József (szerk.): *Buda város jogkönyve*. Szeged, 2001, Szegedi Középkorász Műhely, 290. cikkely: *Házasságtörő férfiokról és nőkről*.

¹⁸ Štefánia MERTANOVÁ (szerk.): *Ius tavernicale: Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15.–17. stor.)*. Bratislava, 1985, VEDA, 183.

büntetés megőrzését a nemesi jog, a modernséget a kánonjog hatásával magyarázom.¹⁹ Mivel a római és germán jogban gyökerező férfi bosszú a hűtlen feleségen elavulttá vált a 15. századra, a nyugat-európai városokban mérsékeltebb büntetések terjedtek el, ám továbbra sem szűnt meg a nők és a férfiak közötti megkülönböztetés: a nőket szigorúbban büntették (nyilvános megszégyenítés több formája, a börtön, a száműzetés és a pénzbírság), míg a házas férfiak szexuális erkölceit jobban tolerálták.²⁰ De vajon hogyan viszonyult a mindennapi gyakorlat a normákhoz?

Történeszek és antropológusok véleménye

A városi jogkönyvek idézett rendelkezéseiből kiindulva néhányan arra a következtetésre jutottak, hogy a késő középkori magyarországi városokban rendkívüli módon a társadalmi nemek közötti egyenlőség érvényesült nemcsak elvben, hanem a mindennapi gyakorlatban is.²¹

Velük szemben mind a hagyományos, mind a konstruktivista történetírói elemzések szerint a szexualitás és házasság kontextusában férfiak és nők eltérő elvárásokkal találkoztak. A hagyományos történetírói elbeszélések, amelyek a középkori és kora újkorai családokat az uralom működésével analóg patriarchális modellben értelmezik, a korszak normatív szövegeinek *gender* értelmezését átvéve a nők alávetettségét a férfiaknak az uralkodó és alattvaló, úr és szolga, szülő és gyermek kapcsolatok mintájára képzelik el. Ennek következtében a társadalmi nemek létező kategóriája a társadalmi osztály egyik természetes adottságaként jelenik meg. Ebben az elbeszélésmódban a férfiak egy kettős mércén alapuló szexuális erkölcsöt kényszerítettek a nőkre, amely szerint, hangzik Keith Thomas etalonná vált megállapítása, „a férjek feleségük kizárólagos tulajdonlására tartottak igényt, amely tulajdon értékét jelentősen csökkentette, ha férjén kívül mással szexuális viszonyba lépett”.²²

A normatív szövegek helyett a bíróság előtti vitákra koncentrááló kutatók azonban a társadalmi nemek közötti kapcsolatok összetettebb dinamikáját rekonstruálták. A fenti merev, kettős struktúra helyett egy rugalmasabb folyamatként írják le a moralitás megszerveződését, amelyben a nők passzív alanyokból tevékeny szereplőkké válnak. „Az erkölcsi rend, amelyben a társadalmi nemeket, a szexualitást és a házasságot értelmezték, sokkal összetettebb volt a szexuális büntethetőség egy olyan egyszerű mércéjénél, amely logika szerint a nőket szigorúbban büntették, mint a férfiakat. A társadalmi nemek közötti különbségek hatása [...] ennél mé-

¹⁹ A hazai városi jog fontos forrását alkotó német jogok ezen a területen másként intézkedtek.

²⁰ Leah OTIS-COUT: *De jure novo: Dealing with Adultery in the Fifteenth-Century Toulousain*. *Speculum*, 84. 2009. 347–92.

²¹ Marija KARBIĆ: 'Illicit Love' in Medieval Slavonian Cities. In: I. DAVIS–M. MÜLLER–S. REES JONES (eds.): *Love, Marriage and Family Ties in the Later Middle Ages*. Brepols, 2001, 336–337.; KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest, 1894, Magyar Tudományos Akadémia, 289.

²² Thomas KEITH: The Double Standard. *Journal of the History of Ideas*, 20. 1959. 195–216, főleg 210 és 216.

lyebben rejtett és messzebb terjedt: a nők szexuális bűnössége nem csak nagyobb volt, de a férfiakéval összemérhetetlen” – véli Laura Gowing, aki a kora újkori Londonban vizsgálta a társadalmi nemek közötti viszonyokat. Ebből a modelltől pedig az következett, „hogyan csak nők voltak büntethetők a házasságon kívüli szexualitásért, és csak férfiakat találtak bűnösnek erőszakban” – összegzi tapasztalatait az egyházi bíróságokon tárgyalt házassági pereket elemző szerző.²³ Sarkos megfogalmazását árnyalja a részletes elemzés, amelyből kiderül, hogy férfiakat is vádoltak feleségeik az egyházi bíróság előtt időnként hűtlenséggel, de sokkal ritkábban, és ez csak kivételesen szolgált elégséges érvként a házasságok egyházi szétválasztásához.

Az európai házassági perek anyagát elemző történészek ennél sokkal messzebb vagy más eredményre nem jutottak.²⁴ Annál érdekesebb a kultúrákat összehasonlító antropológusok véleménye, akik a házasság, a társadalmi nemek közötti viszonyok és az öröklés rendje között állítottak fel általános összefüggéseket. Több tucat kultúra összehasonlítása alapján egy német–orosz antropológus szerzőpár arra jutott, hogy ott jellemzők a szerelmi, partneri viszonyon alapuló házasságok a közvetített intézménnyel szemben, ahol a szexuális kihágásokért egyformán büntetnek nőket és férfiakat.²⁵ A római hivatalhoz benyújtott kérelmek európai összehasonlító elemzése során pedig nemrég Jutta Sperling azt vetette fel, hogy a házasságkötési szokások az öröklési renddel összefüggésben mutatnak régióként különbséget. Azt állítja tehát, hogy a házasság „egyéni modellje” azokban a társadalmi csoportokban tudott nagyobb sikerrel utat törni magának, ahol fiúk és lányok egyenlően részesültek a családi örökségből, és a házassággal a felek vagyona közössé vált. Ez esetben ugyanis a vagyoni szempontok kiesésével csökkent a család igénye a párválasztás ellenőrzésére.²⁶

Mi következik a korabeli magyarországi társadalomra vonatkozóan ebben a házassági-öröklési-szexuális kettős rendben alapuló modellben? Az közsímet, hogy a nemesi öröklési rend a fiúági öröklésen alapult, a lányoknak az apai örökségből csak negyedrészt juttatva. E logika szerint, mivel a fiági öröklés biztosítása miatt szükség volt a házastársak vagyonának elkülönítésére, a hozomány szokására, a ro-

²³ Laura GOWING, *Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London*. Oxford, 1996, Oxford University Press, 4, 180.

²⁴ A európai házassági perek vizsgálatának legújabb összefoglalását és eredményeit lásd: Silvana Seidel MENCHI (ed.): *Marriage in Europe, 1400–1800*. Toronto-Buffalo-London, 2016, University of Toronto Press. Európából Közép-Kelet és Kelet Európa teljesen hiányzik. Lengyelországra lásd: Martina A. BROZYNA: Not Just a Family Affair: Domestic Violence and the Ecclesiastical Courts in Late Medieval Poland. In: I. DAVIS–M. MÜLLER–S. REES JONES (eds.): *Love, Marriage, and Family Ties in the Later Middle Ages*. Brepols, 2001, 299–310.

²⁵ Victor C. DE MUNCK–A. KOROTAJEV: Sexual Equality and Romantic Love: a Reanalysis of Rosenblatt’s Study on the Functions of Romantic Love. *Cross-Cultural Research*, 33. 1999. 265–77.

²⁶ Jutta SPERLING: Marriage at the Time of the Council of Trent (1560–1570): Clandestine Marriages, Kinship Prohibitions, and Dowry Exchange in European Comparison. *Journal of Early Modern History*, 8. 2004. 67–108.

konság szoros ellenőrzés alatt tartotta a házasodó feleket, a nemesség köreiből tehát a családi ellenőrzésen alapuló házasságmodell volt inkább a jellemző.²⁷ A nemesi szokásjog és a nemesség véleményét tükröző országos törvények pedig valóban más jelentést tulajdonítottak nők és férfiak szexuális magatartásformáinak. Ezzel szemben a polgári és jobbágyi státusú lányok fiútestvéreikkel köztudottan egyenlően részesültek a családi vagyonból. A férj és feleség között a városi polgárságnál pedig vagyonszövetség jött létre.²⁸ A fenti modell szerint tehát a polgárság és jobbágyosság széles köreiből érvényre juthatott a felek egyéni választásán és kölcsönös vonzalmán alapuló házasságtípus. Ami társadalmi nemek közötti viszonyokat illeti a szexualitás terén, a normák szintjén, mint láttuk, szintén az egyenlőség elve dominált. De mit mondhatunk a modell érvényességéről vajon a kettős sémába aligha szorítható gyakorlatok szintjén?

Társadalmi gyakorlatok

Történeteim nagy részének szerzői férfiak, köztük azokkal, akik a férfiaságukat ért női fenyegetésre erőszakkal reagáltak. Egy tisztességes apának vagy férjnek elsődleges feladata volt a családhoz tartozó nők tisztességének védelme, szexualitásuk ellenőrzésével. A bűnbocsánati kérelmek plasztikusan mutatják, hogy az elvárásokba ütköző női szexualitás komoly veszélyt jelentett a férfiak becsületére, amelyet mindenáron meg kellett védeni, helyre kellett állítani.

De hol húzódott a határ a törvényes és a törvénytelen szexualitás között? A dolog azért nem volt egyértelmű, mert a legitim szexualitás a házassághoz kapcsolódott, de a házasságok legitimitását is sokféle bizonytalanság övezte. A bizonytalanság az egyházi és a laikus házasságfelfogás közötti különbségekből adódott. Kánonjogilag a házasságot kizárólag a felek kölcsönös beleegyezése hozta létre és felbonthatatlan volt, a gyakorlatban azonban a házasságkötés egy hosszabb, akár évekig tartó társadalmi folyamat volt: a beleegyezés kinyilvánításával kezdődött és az összeköltözéssel ért véget, de többféle elképzelés versengett egymással a tekintetben, hogy a kettő között mikortól (és meddig) számítanak a felek házastársaknak. Például a házassági ígéretet (jövő idejű beleegyezés) követő elhálás révén felbonthatatlan kapcsolat jött létre a jegyesek között. Ezt az egyház *matrimonium praesumptum*nak nevezte, és a társadalom is nagy jelentőséget tulajdonított a házassági ígérettel összekapcsolódó szexuális kapcsolatnak, amit jól mutatnak a következő elbeszélések.²⁹

²⁷ FÜGEDI Erik: *Az Elefánthyak*. Budapest, 1999, Osiris, például 42, 72.

²⁸ GRANASZTÓI György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 25. 1982. 634–44; SZABÓ István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyosság korában*. Budapest, 1947, MTA TTI, 8–10. Az öröklési rend különbsége kapcsán Péter Katalin már sürgette a nemesi és jobbágy nők önállósága közötti különbözőségek, sajátosságok vizsgálatát. PÉTER Katalin: Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban. In: *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk.: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001, 383–94, 388.

²⁹ Daniela LOMBARDI: Marriage in Italy. In: Silvana Seidel MENCHI (ed.): *Marriage in Europe, 1400–1800*. Toronto-Buffalo-London, 2016, University of Toronto Press, 98–

Csázmai Tamás pap hihetőnek vélte az alábbi történetet: bár ő fiatalkorában szilárdan ellenállt egy buja nő csábításainak, arra kényszerítették, hogy ágyba feküdjön vele azt követően, hogy részegen azt ígérte neki, hogy feleségül veszi. Négy éjjel feküdtek így együtt testi érintkezés nélkül, mialatt a nő, aki képtelen volt magát fegyelmezni, azt mondta neki, „látom, hogy el akarsz hagyni, nem szeretsz engem és nem akarod kielégíteni a vágyaimat” (*signum esse, quod vis me relinquere neque me diligis, neque vis meam facere voluntatem*). Így végül félelemből eleget tett a nő követeléseinek. Története a női csábításnak és csalárdságnak áldozatul eső férfi sztereotípiájára épült, miközben azt igyekezett bizonyítani, hogy érvényes házassági kötelék nem akadályozza klerikusi státusát.³⁰ A paráználkodó férfiakra szóló történetek egy másik jellegzetes változatában a fiatal, ártatlan diákok már teherben lévő nők csalásainak áldozataivá válnak: az özvegyasszonyok, akiknél tanulmányaik alatt szobát bérelnek és terveik szerint átmenetileg szeretőik lesznek, már mástól terhesek, és ők vannak kiszemelve a női becsületet megmentő férj szerepére. E forráskönyv szerint a lányos család az éjszaka együtt háló párra tör „váratlanul”, és a gyanútlan férfiből a helyszínen kikényszerítik a házasságkötést.³¹

Míg az eljegyzett párok közötti intim viszony elfogadottnak számított, a lányok és általuk a családfő és a család becsületét fenyegető botrány akkor lett belőle, ha a házasságkötés folyamata ezután félbeszakadt: a férfi kihátrált a kapcsolatból, és nem akarta feleségül venni a lányt, vagy, amint az alábbi esetben, a családok elképzelései nem egyeztek a fiatalokéval. Sunthprunth Mihály fia Lőrinc tizenhét évesen Körmöcbányán diákoskodott, amikor a város békés mindennapjait felkavaró botrányba és gyilkosságba keveredett. A dolog azzal kezdődött, írta utóbb, hogy egy általa nem ismert férfi titokban és fizetség ellenében arra kérte, hogy írjon meg számára egy feljegyzést, lévén hogy ő maga nem értett a betűvetéshez, amelyben az állt, hogy egy megnevezett férfi egy szintén nevén nevezett leányt defloreált. A papirt ezt követően – immár a diák tudta nélkül – a temetőkápolnában egy szoborra tűzte „a leány szégyenére.” A sértést nyilvánosságra hozó férfi céljainak megfelelően a városban hamarosan kitört a botrány. A hírbe hozott lány családja azonnal feljelentést tett, és a városi esküdtek segítségével – rutinosan a környékbeli iskolákban – a rágalmozó keresésébe kezdett. Lőrincet hamarosan elő is kerítették, aki bevallotta tettét, s újabb összeg ellenében személyleírást adott a rágalmozóról. A nyomozással párhuzamosan a leányt, hogy becsületét mentsék, gyorsan férjhez adták. A botrány egy időre ezzel elsimult. Újabb baj akkor keletkezett, amikor a házasságban „a kellő idő előtt” érkezett a gyermekáldás. A korábbi rágalmozó ezzel megdicsőült, és ismét a feleség rossz hírét terjesztette. Azonban, amikor a férjet a kocsmában –

99. A házasságok érvényességét vitató szentszéki peranyag jelentős részét az elhálással „megerősített” házassági ígéretek feletti viták alkotják szerzte a késő középkori Európában. Legteljesebb a vizsgálatukra Olaszországban került sor, Silvana Seidel Menchi irányításával 4 kötetben 2000–2006 között.

³⁰ APA vol. 3. fol. 78v–79r (1450, Zágrábi Egyházmegye).

³¹ Lásd például *Elcz*-i Boldizsár klerikus történetét: APA vol. 15, fol. 209v (1467, Esztergomi Főegyházmegye).

felszarvazásával – sértegette, az hirtelen haragjában örökre elnémította.³² Az a körülmény, hogy a körmöcbányai apa, majd a férj haragja nem a lány korábbi partnere, hanem a kapcsolatot nyilvánosságra hozó rágalmazó ellen irányult, a titokban maradó kapcsolatok megtűrésére utal, mivel a társadalmi kapcsolatokat szabályozó becsület fogalmának csak a nyilvánosság közegében volt jelentése és értéke. A rágalmazó az apa, illetve a család egy régi haragosa lehetett, aki a lány becsületének megvonásával ütött egyet ellenségén egy hosszabb szomszédsági viszályban.

A pápai kegyelmet kérők kerekké formált és a maguk felmentését szolgáló történetei nem mutatnak rá a szomszédsági konfliktusok okaira, viszont időnként hüen visszaadják az egymást sértegetők egykori szóhasználatát. A szexuális sértések nyelve azt mutatja, hogy a férfi becsületet a feleség szexuális erkölcsi nagymértékben befolyásolták. A szlavóniai Toplicáról kivételesen két kérelem is érkezett 1487. december 13-án egyazon ügyben. Worsck-i Pál, a Szentháromság-egyház plébánosa elbeszélése szerint „két híve, Borbély Mihály és Varga Pál, illetve a káplánka, Lukács pap között per, illetve vita tört ki, mivel a két laikus a káplánt hamisan házasságtörés vétkével vádolta. Ezért ő, mint lelkipásztoruk, arra törekedett, hogy a békét és egyetértést helyreállítsa közöttük, ezért a káplánt és a borbélyt figyelmeztette, hogy hagyják abba a vitát és a verekedést. Feddő szavai hatására a borbély szíve olyannyira megkeményedett, hogy az ő háztartása üldözésébe kezdett, s egy klerikusát megsebesítette.” A plébános az eseményeket a papság és a papjait szexuális kihágásokkal rágalmazó hívek közötti helyi konfliktusként érzékelte, vagy talán a befogadói elvárásokkal és ismeretekkel számolva tudatosan annak ábrázolta, miközben saját ártatlansága mellett érvelt. A történet ugyanis gyilkossággal végződött: „A borbély végül a gonosz ösztönzésére Varga Pétert, a szomszédját egy ijlvéssel megölte.”³³ Így teljesen érthetetlen: miért támadt a két felszarvazott férj végül egymás ellen? Scopzich Lukács káplán történetében az ellentmondás megoldódik. Ő azt állítja, hogy a két mester egymással pereskedett, s ennek során ő úgy keveredett az ügybe, hogy a pereskedő szomszédok egymást kölcsönösen azzal rágalmazták, hogy a másik felesége az ő szeretője.³⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy az egyszerű szomszédsági viszály során – amelynek valódi okát most sem tudjuk meg – a felek a másik becsületébe azzal tiportak, hogy egymás feleségét deviáns szexuális viselkedéssel vádolták: szomszédjuk feleségét a „pap kurvájának” bélyegezték.³⁵

E kifejezés rutinszerű használata laikusok egymás közötti vitáiban jelzi, hogy bár a papok ágyastartását sok helyen elfogadták az emberek, az ilyen kapcsolatokban élő nők jó hírneve könnyen megkérdőjelezhető. Néhány egyszerű pap, akik

³² APA vol. 29. fol. 174v–75r. (1479)

³³ APA vol. 37. fol. 224v–25r. Toplica nevű falu több is volt, nem tudom eldönteni, hogy itt a Zágráb [Stubičke Toplice] vagy Varasd megyeiről [Krapinske Toplice] van-e szó.

³⁴ APA vol. 37, fol. 225v.

³⁵ A papok ágyasainak e szerte Európában elterjedt megbélyegzésére („priest’s whore”) lásd: Ruth Mazo KARRAS: *Unmarriages: Women, Men, and Sexual Unions in the Middle Ages*. Philadelphia, 2012, University of Pennsylvania Press, 115–64.

jellegetesen özvegyasszonyokkal keveredtek szexuális kapcsolatokba, elfogadhatónak tartotta azt az érvelést, hogy ezen ifjúkori botlásaik testi gyengeségükből és vágyaikból (*carnis fragilitate; carnis libidine*) eredtek. Vagyis a gyengeség és a test bűneinek való ellenállás hiányának „nőies” érvei a klerikusok részéről elfogadható volt. A papi tisztességet éppúgy, mint a női becsületet, elsősorban az érintettek szexuális magatartása formálta.³⁶ A feleségek normaszegő szexualitása éppúgy a férfiek becsületét veszélyeztette, mint a szüzességet fogadott, mégis férfi(as) papok tiltott kapcsolatai.³⁷

Az özvegyek – férfi felügyeletől mentes – státusa szintén sok aggodalomra adott okot. A híveik tisztességéért aggódó plébánosok, vagy a „gyanús nőket” látogató alsópapság egyházi felettesei a világi hatóságoktól egyaránt azt követelték, hogy a „csábító asszonyt” távolítsák el, és büntessék meg. A szlavóniai Galgoncán lakó ágostonos kanonokok rendszeresen egy „közismert kurva” házáat látogatták. Tamás prépost a mezőváros földesuraként törvény elé idéztette az asszonyt, s a bírót arra utasította, hogy mielőtt nagy botrány lesz, üzzék ki a városból. A bíró ekkor az asszonyt – a magát mentető prépost szerint az ő tudta nélkül – éjszaka börtönbe zárta, ahol a lábai nagyon megfáztak. Halálát azonban – mentetői magát tovább a kanonokok előjárója – „rossz magaviselete” okozta, mivel betegen is „fürdőkebe és más romlott helyekre járt.”³⁸ A prépost a maga és a szerzetesek ártatlanságát a megrögzötten romlott, rossz nő koncepciójára alapozta.

A Tolna megyei Nak falvának plébánosa, Gergely fia Kelemen életét – saját elmondása szerint – szintén egy helyi könnyűvérű, ezúttal férjes asszony nehezítette meg, aki sok férfit bűnbe vitt. Noha Kelemen „gyakran figyelmeztette a házasságtörés vétke miatt a gyülekezet férfi tagjait, azok mégis kitarottak e bűnben” panasolta beadványában. A plébános, a préposthoz hasonlóan, végül belátta, hogy a bűn csak a csábító eltávolításával számolható fel (*amota causa removetur effectus*), amelynek szükségességéről a becsületes családfőket is sikerült végül meggyőznie. Mivel a véték és hatósági büntetése a férfiak magatartásán korábban sem tudott változtatni, a plébánosnak talán a falubeli asszonyokat sikerült a férjeiket elcsábító asszony ellen hangolnia. Mindenesetre az úriszék előtt a közösség által bevádolt nőszemély ellen a „Magyar Királyság törvényei szerint” eljárás indult. A korábban is ismert, de elfogadott „titkos bűn” a botrány és a nyilvános eljárás, a tanúk vallo-

³⁶ Vö. Laura GOWING: *Domestic Dangers. Women, Words, and Sex in Early Modern London*. Oxford, 1996, Oxford University Press, 111–138.

³⁷ Vö. Robert N. SWANSON: *Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation* In: D. M. HADLEY (ed.): *Masculinity in Medieval Europe*. Harlow, 1999, Longman, 163–164. A szexualitásukat célba vevő vádakra: Robin L. STOREY: *Malicious Indictments of Clergy in the Fifteenth Century*. In: FRANKLIN, M. J.–C. HARPER-BILL. *Medieval Ecclesiastical Studies in Honour of Dorothy M. Owen*. Woodbridge, 1995, Boydell Press, 222–233.

³⁸ APA vol. 15, fol. 195v (1467). A galgoncai prépostságra lásd: KURECSKÓ Mihály–STOSSEK Balázs: *A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon*. In: KOSZTA László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 1998, Szegedi Középkorász Műhely, 83–128.

másai nyomán – amint a történetmondó szóhasználata is egyértelműen mutatja – bűntetté változott (*crimine patefacto*). A házasságtörőnek minősített csábító asszonyt verések közepette elkergették a faluból.³⁹

E történetek jól mutatják egyfelől a törvénytelennek ítélt szexuális kapcsolatok és a törvényes házasságok között elhelyezkedő együttélések és szexuális kapcsolatok sokféleségét és mindennaposágát. Másfelől az is egyértelműen kiderül, hogy ezek a kapcsolatok több veszélyt rejtettek a nők, mint a férfiak számára. Társadalmi elfogadottságuk attól is erősen függött, hogy a partnerek társadalmi és jogi státusa mennyire volt egyenlő, illetve különböző. Társadalmi státusukat, vallásukat, vagy életkorukat tekintve hasonló helyzetű párok kapcsolatát vagy együttélését az emberek könnyebben elfogadták, házasságnak tekintették.⁴⁰ A közvéleménynek, mint láthattuk, a házasságkötés hosszú folyamata és a házasság egymásnak ellentmondó, mégis együttélő koncepciói miatt nagy szerepe volt annak eldöntésében, hogy mit tekintett törvénytelen szexuális kapcsolatnak, és mit jogilag érvényes házasságnak. Ha valamiért a szexuális kapcsolat szóbeszéd vagy botrány tárgya lett, a nők számára ez becsületük közösségi megvonásával és ezzel összefonódó társadalmi állásuk hanyatlásával járt, „szajha” lett belőlük. A papok szexuális kapcsolataiban rejlő egyenlőtlenség asszonyaik teherbe esése alkalmával vált nyilvánvalóvá, mivel a megesett lányok és özvegyek becsületét nem lehetett megőrizni egy gyors házassággal.⁴¹ A római kérelmekben nem azokkal találkozunk, akik ilyenkor felvállalták partnerüket, és gondoskodtak születendő gyermekeikről. A pápa kegyelmére azoknak a látogat fenntartását választó egyháziaknak volt inkább szükségük, akik saját jó hírüvük mentése érdekében ágyasaikat kitették a házukból, és önzőségükkel a magzat elhajtásába hajszolták bele a magukra maradó, kétségbeesett leányasszonyokat.⁴² Rozovicz György pap elmondta, hogy „egykor egy leány teherbe ejtett, s mivel félték a leány szüleinek haragjától, gyakorta tanakodtak azon, hogyan rejtsék el tettüket, és veszejtsék el a magzatot, így erről egy másik asszony tanácsát is kikérte, aki megígérte, hogy segíteni fog, de végül nem tett semmit. Ő maga félt lelkében a magzatelhajtás vétkétől, bár örült volna annak, ha az ő tudta és segítsége nélkül ez megtörténne, amiről nem beszélt senkinek.” Végül aztán bekövetkezett, amire titokban vágyott: a magzat valahogy megsérült, és a leány elvetélt.⁴³ Az anyák e kétségbeesett tettükkel, ha nyilvánosságra került, életüket sodorták veszélybe: a „paráznaságban fogant” újszülöttek gyilkosainak halálbüntetés járt,⁴⁴ miközben a saját felelősségüket men-

³⁹ APA vol 16, fol. 164rv (1468).

⁴⁰ KARRAS 2012, 6–7.

⁴¹ A földesúr a teherbe ejtett özvegyasszony feleségül vételére kényszerítette az özvegnél tanulmányai idejére „szobát bérlő” klerikus-diákot: APA vol. 69. fol. 111v–12r (1522, Pécsi Egyházmegye).

⁴² APA vol. 3, fol. 138r (1450, Esztergomi Főegyházmegye); vol. 15, fol. 155v–56r (1467, Váradi Egyházmegye).

⁴³ APA vol 22, 108r (1474, Zágrábi Egyházmegye).

⁴⁴ Két esetet említ TRINGLI István: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából, *Levéltári Közlemények*, 69.1998. 3–31, 21. A városi jog a jellegzetesen özvegyeknek tulajdonított

tegető papok az egyházi hatóságok védelme mögé bújhattak.⁴⁵ A késő középkori jellegzetes „női vétkek”, a házasságtörés, paráznaság és gyermekgyilkosság (és az itt most nem tárgyalt bűbájosság, vagy a kerítés) mind a szexualitáshoz kapcsolódott.

A fenti esetek egyúttal segítenek megérteni a házasságban elvetélt Deákné Orsolya aggodalmait is. Az asszony attól félt, hogy a vetelés szándékosságának felmerülő gyanúja miatt az emberek mint házasságtörő, parázna asszonyt a nyelvükre veszik. A *fama publica* által formált reputáció nemcsak azért volt fontos, mert a hétköznapi szóbeszédnek szolgáltatott témát, de a bíróság előtti vádemelés alapjául is ez szolgált. Ha egy nő szexuális magatartása szóbeszéd tárgya lett, onnantól kezdve a közönségen múlt, hogy kitől vonja meg a tisztességét. Akit kurvának, paráznának neveztek, annak jó esélye volt arra, hogy megszégyenítsék, a közönségből előbb-utóbb kizárják: börtönbe zárják, a pellengéren megvesszőzzék, és elkergessék. Ahogy a gyakorlatban megszégyenítés és száműzetés – s nem a városi jogban előírt kegyetlen kivégzés – révén szabadultak meg sokszor a házasságtörő asszonyoktól is. Mint láttuk, a Nak falvának életét felkavaró, parázna férjes asszony sorsa is a száműzetés lett. A székelyek az erdélyi püspöknek benyújtott panaszaik között 1503-ban azt említették, hogy a „házasságtörésen ért nőket szokás szerint tépett ruhában elűzték.”⁴⁶

A székelyek kérése egyéb tekintetben is érdekes: azért írtak a püspöknek, mert azt tapasztalták, hogy az általuk törvényesen száműzött asszonyok a püspökhöz szaladtak, vagyis hozzá fellebezték a helyi bírósági döntés ellen. A püspöktől azt kérték tehát, hogy ne bírálja felül az ő döntésüket, ne küldje vissza az elűzött házasságtörőket hozzájuk. Vagyis voltak, akik nem nyugodtak bele megszégyenítésükbe, és megpróbálták helyreállítani státusukat a közösségben. Ennek egyik lehetséges módja volt az egyházi hatóságok megkeresése, mivel a bírák itt a házasság felbonthatatlansága jegyében a házasságok fenntartására törekedtek, így elnézőbbek voltak és csak a házasságok veszélyeztetését üldözték, mint például a titkos házassági ígéret megszegését és a szeretővel összejátszó házastársgyilkosságot.

Házastársgyilkosság ügyében egy nagyenyedi pár, a férjezett Berton Ágnes és a gyilkosságban együttműködéssel vádolt szeretője, Krausz Mihály egyenesen Rómáig kellett, hogy menjen. Mihály elmondása szerint az történt, hogy a váratlanul rajtuk ütő férjet dulakodás közben, önvédelemből megölte. Ágnes ezután, feltehetően a férj családjának feljelentésére, a városi törvényszék elé került, amely ki-

---

vétket szintén halállal büntette: lásd például HEGEDŰS (szerk.): *Népélet és jogalkotás*, 15. cikkely

⁴⁵ Hasonló eseteket tárgyal német vidékekről Marjorie Elizabeth PLUMMER: *From Priest's Whore to Pastor's Wife. Clerical Marriage and the Process of Reform in the Early German Reformation*. Burlington, 2012, Ashgate, 11–50.

⁴⁶ SZABÓ Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. III kötet. 1270–1671*. Kolozsvár, 1890, Magyar Történelmi Társulat, 155. A zágrábi városi hatóság 1458-ban tüzes pecséttel arca megpecsételésére ítélte egy házasságtörő asszonyt. Ivan TKALČIĆ (ed.): *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae: Libri citationum et sententiarum. 1450–1480* Volume 7. Zagreb, 1902, Brzotiskom K. Albrechta, 146.

mondta rá a halálos ítéletet. Ezzel párhuzamosan azonban a felek között beindultak a bíróságon kívüli egyezkedések: a bíróság az asszonyt rokonai és barátai közbenjárására szabadon engedte, és vezeklő zarándoklatra kötelezte, de cserébe a néhai férj rokonainak eskü alatt kellett a szerelmeseknek megígérniük, hogy soha nem házasodnak össze. Mintha ezzel akarták volna védeni a halálon túl is a férj és a család becsületét. Mihály és Ágnes azonban ebbe nem nyugodtak bele: miközben Rómában, az 1500-as szentévben teljesítették a vezeklő zarándoklatot, a Penitenciáriához Mihály kérvényt nyújtott be azzal a kéréssel, hogy egybekelésük érdekében esküjüket érvénytelenítse, és oldozza fel őket a házasságtörés és a férgyilkosság vétke alól.⁴⁷

Az eset több szempontból is érdekes. Egyfelől bepillantást enged a konfliktuskezelés összetett folyamatába. Jól mutatja mindenekelőtt a bíróság előtti és a bíróságon kívüli, családok közötti egyezkedések stratégiai használatát. Mihály és Ágnes ügyességét az a taktikai lépés jelzi leginkább, hogy Mihály egymaga nyújtotta be a kérelmét, és elhallgatta, hogy Ágnest valójában már feleségül vette.⁴⁸ Az írott törvénytől és a nők bűnösségét hangsúlyozó szexuális erkölcstől függetlenül a vitapartnerek közötti alkufolyamat végkifejlete így sokféle lehetett: befolyásolta a felek ügyessége, társadalmi státusa és közösségbeli helyzete éppúgy, mint az adott közösség elvárásai és a helyi hatóságok törekvései. Egyes helyeken az adott pillanatban a közösség a házastársak kibékülését várta el, és megbüntette a házasságtörő feleségét hidegvérűen kivégeztető férjet.⁴⁹ Máshol és máskor a megbocsátásra hajlandó férj ügyességére volt szükség ahhoz, hogy a „zsarnok” földesúr halálos ítélete elől megmentsse hűtlen felesége életét.⁵⁰

A feldühödött férj haragjától Ágnes életét megmentette szerelme, aki védelmére sietett, de nem volt minden szerető ilyen bátor, és minden asszony ilyen szerencsés. Hűtlenségen ért feleségük „hirtelen felindulásból”, vagy „túlsorduló fájdalomkiből” elkövetett megölése miatt több férfi is kérte feloldozását a pápától, amire nem bünygyi mentségként, csupán lelki feloldozásuk és újravezetésük kánoni törvényességére volt szükségük.⁵¹ Bártfán pedig valamikor 1486 előtt a szerető

⁴⁷ APA vol. 48, fol. 475v–6r (1500).

⁴⁸ Három nappal azt követően, hogy Mihály benyújtotta kérelmét a kúriában, feleségével, Ágnessel felvételét kérte a vatikáni paloták szomszédságában álló, akkoriban nagy presztízsnak örvendő Szent Lélek rend kolostorának és kórházának vallásos társulatába. CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003, MTA TTI, 168–89.

⁴⁹ Balázs Deák az Erdélyi Egyházmegyéből a pápától kérte, hogy oldozza fel püspöki kiközösítését, amivel azért büntette a szentszéki bíróság, mert az emberek vádat emeltek ellene feleséggyilkosság miatt. APA vol. 64. fol. 127rv (1519).

⁵⁰ Paxy Barnabás feleségét a földesúr börtönéből kiszabadítva a vikárius elé vitte az ügyet, aki ágytól és asztaltól szétválasztotta a házaspárt, lehetővé téve különélésüket. APA, *Additiones*, vol. 1. fol. 799v–800r. (1540, Egri Egyházmegye).

⁵¹ APA vol. 9. fol. 139r (1461); vol. 54. fol. 247v, 1508. A házastársgyilkosság házassági akadály (*impedimentum criminis*) volt, amelyhez pápai dispenczió kellett. Uralkodói kegyelemért is nagy számban folyomdottak olyan férjek, akik a házasságtörő feleség és csábítója által a becsületüket ért támadásra erőszakkal reagáltak. Peter ARNAUDE–

szerepét játszó Sculteti Jánosnak került az életébe a tiltott szerelmi kapcsolat, noha Mészáros István oltárigazgató még idejében figyelmeztette őt mint barátját, hogy hagyjon fel házasságtörő kapcsolatával, Annával, a város egyik tisztos polgárának feleségével, nehogy úgy járjanak, amint a kassai Barbara, Kalmár Márton felesége és szeretője, akiket házasságtörésért a városi bíróság döntése nyomán kivégeztek.⁵² A Bártfán lakó nemes Sculteti család azonban nem hagyta ennyiben a dolgot: a felesége szeretőjét előre eltervelten megölő férjet a városi bírósággal börtönbe zárták, ahonnan csupán felesége és az oltárigazgató közbenjárására sikerült nagy nehezem kiszabadulnia.

A házasságtörés mindennapossága ellenére mindig érzelmeket kavart fel és érdekeket sértett, erőszak, gúnyolódás és pereskedés kísérte. Egy-egy konfliktus végkifejletét több tényező befolyásolta: a társadalmi nemek közötti viszonyok mellett az érintettek relatív és közösségbeli társadalmi státusza, az eset nyilvánosságra kerülésének módja, vagy éppen a helyi politikai-hatalmi törekvések. Ezért elsősorban az alacsony státuszú és kívülálló, barátok és rokonok kapcsolati hálójával nem védett házasságtörő asszonyok végezték a kínpadon. A normák egyszerű rendje kevésbé hatott a cselekvésre, és annak megítélése, hogy ki a bűnös, és milyen büntetést érdemel, vagyis a cselekedeteknek tulajdonított jelentések a hatósági törekvések, a közösségi elvárások és egyéni taktikák dinamikájában formálódtak. Ezért részletesen rekonstruálható egyedi esetek révén juthatunk a legközelebb a késő középkori társadalmi nemek közötti viszonyok, a szexualitás és a házasság rendjének megértéséhez.⁵³

BIBLIOGRÁFIA

ARNAUDE–PREVENIER 2015

ARNAUDE, Peter–Walter PREVENIER: *Honor, Vengeance and Social Trouble: Pardon Letters in the Burgundian Low Countries*. Ithaca and London, 2015, Cornell University Press.

BLAZOVICH 2005

BLAZOVICH László: Városkönyvek és soproni Gerichtsbuch. In: Házi Jenő és Németh János (szerk): *Gerichtsbuch. Bírósági könyv 1423–1531*. Sopron, 2005, Sopron Vármegye Levéltára, 2005. 47–67.

Walter PREVENIER: *Honor, Vengeance and Social Trouble: Pardon Letters in the Burgundian Low Countries*. Ithaca and London, 2015, Cornell University Press, 97.

⁵² APA vol. 35. fol. 171r (1486).

⁵³ Szöveg és társadalmi kontextus problematikájáról, a nyelv szituációhoz kötött használatáról lásd Gabrielle M. SPIEGEL: Történelem, historizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. *Korall*, 15–16. 2004. május, 37–69.

BLAZOVICH–SCHMIDT 2001

BLAZOVICH László–SCHMIDT József (szerk.): *Buda város jogkönyve*. Szeged, 2001, Szegedi Középkorász Műhely.

BÓNIS 1997

BÓNIS György: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest, 1997, Püski, 621–658.

BROZYNA 2001

BROZYNA, Martina A.: Not Just a Family Affair: Domestic Violence and the Ecclesiastical Courts in Late Medieval Poland. In: DAVIS I.–M. MÜLLER–S. REES JONES (eds.): *Love, Marriage, and Family Ties in the Later Middle Ages*. Brepols, 2001. 299–310.

BRUNDAGE 1987

BRUNDAGE, James A.: *Sex, Law and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago and London, 1987, The University of Chicago Press.

BURGHARTZ 1989

BURGHARTZ, Susanna: Disziplinierung oder Konfliktregelung? Zur Funktion städtischer Gerichte im Spätmittelalter: Das Züricher Ratsgericht, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16. 1989. 385–408.

CSUKOVITS 2003

CSUKOVITS Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003, MTA TTI.

DE MUNCK–KOROTAJEV 1999

DE MUNCK, Victor C.–KOROTAJEV, A.: Sexual Equality and Romantic Love: a Reanalysis of Rosenblatt's Study on the Functions of Romantic Love. *Cross-Cultural Research*, 33. 1999. 265–277.

DINGES 1989

DINGES, Martin: Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik am Übergang vom Ancien Regime zur Moderne, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16. 1989. 419–440.

ERDÉLYI 2003–2005

ERDÉLYI Gabriella: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században (1–2. közlemény). *Levéltári Közlemények*, 74. 2003. 33–57, 76; 2005. 63–103.

ERDŐ 2001

ERDŐ Péter: Az esztergomi vikáriusi bíróság könyvkultúrája legrégebbi *protocolluma* tükrében. In: Uő: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris, 100–108.

FÜGEDI 1999

FÜGEDI Erik: *Az Elefánthyak*. Budapest, 1999, Osiris.

GOWING 1996

GOWING, Laura: *Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London*. Oxford, 1996, Oxford University Press.

GRANASZTÓI 1982

GRANASZTÓI György: A polgári család a középkor végi Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 25. 1982. 634–644.

HEGEDŰS 1983

HEGEDŰS Antal (szerk.): *Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon*. Újvidék, 1983, Forum.

JENEI–KLANICZAY–KOVÁCS–STOLL 1962

JENEI Ferenc–KLANICZAY Tibor–KOVÁCS János–STOLL Béla (szerk.): *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*. 2. kötet. Budapest, 1962, Akadémiai.

KARBIĆ 2001

KARBIĆ, Marija: 'Illicit Love' in Medieval Slavonian Cities. In: Davis, I–M. MÜLLER–S. REES JONES (eds.): *Love, Marriage and Family Ties in the Later Middle Ages*. Brepols, 2001. 336–337.

KARRAS 2012

KARRAS, Mazo Ruth: *Unmarriages: Women, Men, and Sexual Unions in the Middle Ages*. Philadelphia, 2012, University of Pennsylvania Press.

KEITH 1959

KEITH, Thomas: The Double Standard. *Journal of the History of Ideas*, 20. 1959. 195–216.

KIRÁLY 1894.

KIRÁLY János: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest, 1894, Magyar Tudományos Akadémia.

KOLOSVÁRI–ÓVÁRI–MÁRKUS 1897

KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen–MÁRKUS Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest, 1897, Franklin Társulat.

KURECSKÓ–STOSSEK 1998

KURECSKÓ Mihály–STOSSEK Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon. In: KOSZTA László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 1998, Szegedi Középkorász Műhely, 83–128.

LOMBARDI 2016

LOMBARDI, Daniela: Marriage in Italy. In: MENCHI, Silvana Seidel (ed.): *Marriage in Europe, 1400–1800*. Toronto-Buffalo-London, 2016, University of Toronto Press.

MÄKINEN–PIHLAJAMÄKI 2005

MÄKINEN, Virpi–PIHLAJAMÄKI, Heikki: Peter Abelard's Ethics. The individualization of crime in medieval canon law. *Journal of the History of Ideas*, 65. 2005. 525–542.

MENCHI 2016

MENCHI, Silvana Seidel (ed.): *Marriage in Europe, 1400–1800*. Toronto–Buffalo–London, 2016, University of Toronto Press.

MERTANOVÁ 1985

MERTANOVÁ, Štefánia (ed.): *Ius tavernicale: Štúdie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavernického súdu v Uhorsku (15.–17. stor.)*. Bratislava, 1985, VEDA, 183.

OTIS-COUT 2009

OTIS-COUT, Leah: *De jure novo: Dealing with Adultery in the Fifteenth-Century Toulousain*. *Speculum*, 84. 2009. 347–92.

PÉTER 2008

PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon*. Budapest, 2008, L'Harmattan.

PÉTER 1989

PÉTER Katalin: Női családfők Sárospatakon a 16. és 17. században. *Századok*, 123. 1989. 563–605.

PÉTER 2001

PÉTER Katalin: Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Piliscsaba, 2001, 383–94.

PLUMMER 2012

PLUMMER, Marjorie Elizabeth: *From Priest's Whore to Pastor's Wife. Clerical Marriage and the Process of Reform in the Early German Reformation*. Burlington, 2012, Ashgate.

SPERLING 2004

SPERLING, Jutta: Marriage at the Time of the Council of Trent (1560–1570): Clandestine Marriages, Kinship Prohibitions, and Dowry Exchange in European Comparison. *Journal of Early Modern History*, 8. 2004. 67–108.

SPIEGEL 2004

SPIEGEL, Gabrielle M. S.: Történelem, historizmus és a szöveg társadalmi logikája a középkorban. *Korall*, 15–16. 2004. május, 37–69.

STOREY 1995

STOREY, Robin L.: Malicious Indictments of Clergy in the Fifteenth Century. In: FRANKLIN, M. J.–C. HARPER-BILL (eds.): *Medieval Ecclesiastical Studies in Honour of Dorothy M. Owen*. Woodbridge, 1995, Boydell Press, 222–33.

SWANSON 1999

SWANSON, Robert N.: Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation. In: HADLEY, D. M. (ed.): *Masculinity in Medieval Europe*. Harlow, 1999, Longman.

SZABÓ 1947

SZABÓ István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*. Budapest, 1947, MTA TTI.

SZABÓ 1890

SZABÓ Károly (szerk.): *Székely oklevéltár. III kötet. 1270–1671*. Kolozsvár, 1890, Magyar Történelmi Társulat.

TKALČIĆ 1902

TKALČIĆ, Ivan (ed.): *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae: Libri citationum et sententiarum. 1450–1480. Volume 7*. Zagreb, 1902, Brzotiskom K. Albrechta.

TÓTH G. 2002

TÓTH G. Péter: A fájdalom metaforái. A testi fájdalom, a kegyetlenség és a vértanúság látványa a kora újkori Magyarországon. In: PÓCS Éva (szerk.): *Mikrokozmosz–Makrokozmosz. Vallászetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest, 2002, Balassi, 346–347.

TRINGLI 1998

TRINGLI István: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából, *Levéltári Közlemények*, 69. 1998. 3–31.

VARGA 1958

VARGA Endre (szerk.): *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest, 1958, Akadémiai.